

הרב יואל פרידמן

חרקים בקמה

הקדמה

במאמר 'משך התפתחות החרקים בקמה והמשמעויות הנובעות מכך', אמונת עתיך 115 (תשע"ז), עמ' 51–54, ביקשנו מהאגרונום יוסי אושר לסקור את סוגי החרקים שמצויים בקמה ואת זמן התפתחותם מבקיעת הביצה ועד הגיעתם לשלב בוגר. נקודת המוצא שלנו הייתה שמיד לאחר הטחינה הקמה נקי מחרקים והבעיה היחידה שקיימת היא שנותרות ביצים שבמשך הזמן עלולות להתפתח לחרקים. בסיכום כתב יוסי אושר כך:

במזיקי הקמה המרכזיים, חיפושית הקמה הערמונית (Red flour beetle) וחיפושית הקמה המבולבלת (*Tribolium confusum*), אם הקמה נשאר באזור חם יחסית, משך ההתפתחות יכול להימשך 2–4 ימים בטווח טמפ' של 30–40 מ"צ.

לאור הנ"ל המסקנה הייתה שאם קנו קמה לפני תום 48 שעות מהטחינה והכניסו אותו למקרר או למקפיא, אין צורך לנפות אותו. כמו כן אם קנו קמה כנ"ל או שניפו אותו והכניסו אותו לכמה שעות למקפיא, הביצים נקטלות, ולאחר מכן אפשר לשים את הקמה בשקית סגורה ללא צורך במקרר או מקפיא, כי שוב לא יתפתחו מהביצים חרקים. בהמשך למאמר הנ"ל קיבלנו שתי תגובות: התגובה האחת התייחסה למציאות הקמה לאחר הטחינה וערערה על נקודת המוצא שהקמה שיוצא מטחנת הקמה נקי מחרקים. התגובה האחרת ערערה על הקביעה שאם הכניסו את הקמה למקפיא בתוך 48 שעות מהטחינה, שוב אין צורך לחשוש להתפתחות החרקים. הטענה בבסיס הערעור הייתה שיתכן שהביצים בשעת הטחינה היו בשלב התפתחות מתקדם, ממש לפני בקיעה, ולאחר שעה או שעות ספורות הביצים הפכו לחרקים – וזאת לפני ההכנסה למקרר או למקפיא. השאלה היא אם יש לחשוש למציאות החרקים לאחר הטחינה, ואם יש לחשוש לבקיעת הביצים בתוך 48 שעות מעת הטחינה. במאמרנו נתייחס לשאלה העקרונית של איסור חרקים בקמה, וכן לחשש הימצאות החרקים מיד לאחר הטחינה. במאמר הבא יתייחס הרב דוד אייגנר למציאות החרקים בטחנות קמה, לדרך התפתחותן של הביצים ולשיטות האחסון השונות של הקמה.

א. דין הקמה

הריב"ם,² הרוקח³ ור' יצחק ב"ר מאיר מדורא⁴ כתבו שחרקים שמצויים בקמה אינם

1. אמונת עתיך 117 (תשע"ח), עמ' 146–147.

2. מובא בהגהות שערי דורא להלן.

3. רוקח, סי' תסא; וע"ע ס' אגודה, חולין סי' עב (מה' בריזל, עמ' קל).

4. שערי דורא, סי' נד (מהד' דבליצקי, עמ' קעב): '...תולעים הגדלים בקמה מותרים ואם נשארו בנפה אסורים'.

אסורים. הסברה היא שתחילת התפתחותם היא בתוך הקמה, ולכן דינם כדין תולעים שמצויות במים, שאינן אסורות מפני ש'היינו רביתה'.⁵ וגם אם עלו על דפנות הכלי הן לא מוגדרות כ'שרץ השורץ על הארץ'. אך בהגהות שערי דורא⁶ כתב 'ואומר אני כי שגגה היא... וע"כ איסור גמור הוא'. ואף הרא"ש⁷ בתשובה כתב לאסור את התולעים שבקמה, וזו לשונו:

והתולעים הנמצאים במלח ובקמה, שקורין מילווין, למה לא יהו אסורין, מאן יימר דלא פרשי ושרצי על הארץ וחוזרין?

ולמעשה ב'שלחן ערוך' (יו"ד סי' פד סעי' ה) פסק כדעה האוסרת, וזו לשונו: 'תולעים הנמצאים בקמה, וכיוצא בו, אסורים. שמא פירשו, ושרצו על הארץ וחזרו'. והרמ"א (שם) החמיר עוד יותר ואסר אף למכור את הקמה המתולע לגוי, שמא יגיע בסופו של דבר לישראל: 'ואסור למכרו לעובד כוכבים, שמא יחזור וימכרו לישראל'. הש"ך⁸ תמה על הרמ"א, שהרי במקום אחר⁹ התיר למכור לגוי בשר שיש לגביו מחלוקת אם נחשב טרפה, ואף אם נהגו לאסור אותו באכילה. טעמו של הרמ"א מפני שיש ספק ספיקא, כדעת המתירים את הבשר, ואף לדעת האוסרים, שמא הגוי לא ימכור אותו לישראל. ואם כן לכאורה הוא הדין בנד"ד, יש שני ספקות: שמא לא פירשו התולעים מן הקמה אל דפנות הכלי, וספק נוסף – שיייתכן שהגוי לא ימכור חזרה לישראל, ואם כן מדוע אסר הרמ"א למכור את הקמה לגוי? בתירוץ הראשון מתבטא הש"ך בחריפות וכותב שהמחלוקת בעניין הקמה הוכרעה ואין לגביה ספק;¹⁰ וזו לשונו:

שאני הכא כיון דהוא אסור לכ"ע וכדמחלק הת"ה שהבאתי בס"ס נ"ז ואף על גב דבהגהה ש"ד כתב ע"ש ריב"ם להתיר ומביאו ב"י וכ"כ באגודה בשם הרוקח ומביאו בת"ח סוף כלל מ"ו מ"מ בטלי הנך נגד כל הפוסקים ועוד שבהגהת ש"ד

5. בגמ' חולין סז ע"א מבואר שבשכר תמרים או יין שמצויים בכלי, אין חוששים שמא השרצים יעלו על דפנות הכלי וייחשבו כ'שרץ השורץ על הארץ' מפני ש'התם היינו רביתה'. ע"כ שואלת הגמ': 'ומנא תימרא – דתניא: מנין לרבות בורות שיחין ומערות ששוחה ושותה מהן ואינו נמנע – ת"ל תאכלו מכל אשר במים, וליחוש דלמא פריש לדפנא והדר נפיל – אלא היינו רביתה, ה"נ: היינו רביתה'. ועי' בהערות הרב דבליצקי, שערי דורא סי' נב (עמ' קעא הערה ו) שלפר"ח סי' פד ס"ק יז, 'היינו רביתה' נלמד מסברה, ולכן כתב ש'סברת ריב"ם נראית אמיתית ונכונה, ואילו ה'בינת אדם' כלל לח אות לה, כתב שהמקור לכך הוא רק בשרץ המים, כמבואר בפסוק 'מכל אשר במים' וכו'.

6. הגהות שערי דורא סי' נב ס"ק ב (מהד' דליצקי עמ' קע); שם, סי' מח (שם, עמ' קס): '...ואם שרצו בקמה אסורים', ועי"ש בהערות הרב דבליצקי, הערה יא; לו שערים למהרא"י (מהד' דבליצקי עמ' תלח); ומוזכרת ב"י, יו"ד סי' פד; תו"ח, כלל מו אות י. וע"ע בס' פסקי הלכה של ר' חיים אור זרוע, מהד' לנגה, עמ' 82.

7. שו"ת הרא"ש, כלל כ אות ג.

8. ש"ך, לשו"ע יו"ד סי' פד ס"ק יח.

9. רמ"א, יו"ד סי' נז סעי' כא.

10. אמנם צ"ע בדבריו, כי הש"ך בתירוץ מתייחס לדעות המתירים כספק ראשון, וכותב שדעתם כמאן דליתא כי המחלוקת הוכרעה, אך בשאלה הספק הראשון אינו דעת המתירים, אלא העובדה שיייתכן שהחרקים לא פירשו. ועי' פמ"ג, יו"ד סי' פד שפתי דעת ס"ק יח, ש'אין לעשות ספק ספקא בידים אלא היכא דהספקות הם טובים וקרוב להיתר'.

שם כתב שזהו שגגה ע"ש ולא אמרי' דסמכ' אמאן דמכשיר אלא היכא דאין הכרע בדבר וגם אין כל הפוסקים חולקים אמכשיר משא"כ הכא... יש לציין אמנם ש'הפרי חדש'¹¹ מסיק, לפחות בשעת הדחק, כדעת ריב"ם, שאם החרקים נוצרו בקמח שמצוי בכלי, אזי 'היינו רביתה' והם אינם אסורים, וה'נודע ביהודה'¹² סומך על דבריו.

ב. טחינת היטים מתולעות

בשו"ת 'תרומת הדשן' (סי' קעא) דן ר' ישראל איסרלין אם מותר לטחון חיטים מתולעות ואם הקמח מותר לאחר הטחינה. השאלה הראשונה אינה מענייננו ונוגעת לנושא של ביטול איסור לכתחילה, ולמעשה הוא מתיר זאת מכמה טעמים. המציאות ש'תרומת הדשן' מדבר עליה היא בחיטים מתולעות שרואים בהן את הנקבים ואת התולעים. לכן כבר בתחילת תשובתו הוא כותב שבוודאי צריך לברור את החיטים ולהוציא את הנקובות. אף על פי כן ברור לו שבוודאי נשארו חיטים מתולעות: 'הואיל ואיכא ריעותא לפנינו שהרי רחשו הרבה תולעים', וגם לאחר הברירה אין זה ספק השקול אם נותרו תולעים, עד שכותב שהשאלה המרכזית היא אם להתיר את הקמח לאחר ברירת החיטים:

ואדרבא היה נראה להחמיר דאפילו על ידי ברירה לא נתיר דקשה הדבר מאד לברור כרי גדול בדקדוק...

'תרומת הדשן' כותב בתחילה שנהגו להתיר ותולים את ההיתר 'בחד מרבוותא' שטען שבפועל המטחנה אינה טוחנת תולעים, כי אלו בורחות 'מפני קול ונדנדוד הריחיים'. ראוי לציין שהחשש הוא מהתולעים שבחיטים המנוקבות, כי ייתכן שהתולעים יצאו מתוך הגרעין ושוב חזרו לתוך הגרעין,¹³ אך אין חוששים מפני התולעים שמצויות בתוך החיטים השלמות, כי אלו נולדו 'באיביה', בתוך הפרי בהיותו תלוש, ואין הן אסורות.¹⁴ 'תרומת הדשן' מוסיף שני מרכיבים להיתרו: (א) גם אם נותרו תולעים שיצאו מן הגרעינים, אלו בטלות בשישים בתוך הקמח:

ונראה דאף את"ל דאין דבר זה ברור [שהתולעים בורחות] מ"מ אין להחמיר שאף אם יטחנו התולעים בטלים בשישים בתוך הקמח...

(ב) הוא דורש נוסף על כך שיסתכלו היטב בקמח כדי לוודא שלא נותרו בו תולעים. השאלה שיש לבררה היא אם אנו יכולים להסיק מתשובת 'תרומת הדשן' שכל קמח שיוצא מן המטחנה הריהו מותר בשימוש ואין לחשוש שמא נותרו בו חרקים. מובן שיש להתייחס לטחנות הקמח שקיימות היום בהשוואה לרחיים שעליהם כתב בתשובתו.

11. פרי חדש, יו"ד סי' פד ס"ק יז.

12. נודע ביהודה, מהדו"ק יו"ד סי' כז.

13. תה"ד פוסק כשיטות הראשונים שחוששים שמא התולעים שיצאו ושרצו על הארץ, שוב חזרו; וכן נפסק בשו"ע, יו"ד סי' פד סעי' ה.

14. חולין נח ע"א; שו"ע, שם סעי' ד.

מסוף תשובתו של 'תרומת הדשן', ולאור שתי הסברות להיתר, ולאחר העיון הנוסף בקמח, מתיר הוא לכתחילה את השימוש בקמח; וזו לשונו:
 ... מ"מ אין להחמיר... אפס נראה שצריך לרקד הקמח לאור היום כדי לראות יפה אם נפלו בקמח תולעים שמתו מהבל ואבק הקמח בריחים.
 היתרו של 'תרומת הדשן' נפסק ב'שלחן ערוך' וברמ"א (יו"ד סי' פד סעי' יד):
 חיטים מתולעים, מותר לטחון. והוא שירקד הקמח לאור היום (וכל תולעת שיראה שם, יזרקנו, והשאר מותר).

הט"ז מברר מדוע 'השאר מותר', לאמור שמותר להשתמש בקמח אעפ"י שיתכן שנותרו בו חרקים. הוא משיב שיש ספק ספיקא – ספק אם נותר חרוק לאחר הברירה, וספק נימוח באפייה. וצ"ע, שכן ב'תרומת הדשן' התיר את הקמח בלא קשר לאפייה, אלא בגלל ביטול החרקים בשישים בתוך הקמח עצמו.

הש"ך (לשו"ע שם, ס"ק לט) מקשה על היתרו של 'תרומת הדשן' מן המעשה שהובא לעיל, על ר' יצחק מוינא שהשליך קמח לנהר דונאי. הוא מסביר שה'אור זרוע' השליך את החיטים לנהר דונאי כיוון שרובן היו נגועות.¹⁵ מכאן הש"ך מסייג את היתרו של 'תרומת הדשן' וכותב שאין להתיר טחינה של חיטים שרובן מתולעות, ומותר רק במציאות שיש ספק אם אלו נגועות. אך נראה שקושייתו של הש"ך מעיקרא ליתא, שכן בהגהות שערי דורא מסופר שר' יצחק מוינא בעל ה'אור זרוע' השליך קמח מתולע לנהר דונאי:
 ושמעתי שרבינו אבי מורי זצ"ל עשה מעשה כן שהתלע קמח חיטים וצויה להוליכו לנהר דונאי להשליכו בו ולא רצה להתיר למכור לגוי פן יאפנו פת וימכרנה לישראל (תשובת מהר"ח אור זרוע).

כמה מן האחרונים¹⁶ העתיקו את הסיפור הנ"ל, אך בדבריהם מדובר בחיטים שהתלעו. תשובת מהר"ח אור זרוע מובאת גם בספר 'לו שערים' למהרי"א בעל 'תרומת הדשן', אך שם מי שמשליך את הקמח המתולע הוא ראבי"ה, רבו של ה'אור זרוע', וברור ש'תרומת הדשן' מסכים עם דעת האוסרים.¹⁷ לכן הוא מציין את דעתם: 'ואומר אני כי שגגה היא ואיסור גמור הוא', ומיד בהמשך מוזכר הסיפור שבו ראבי"ה השליך את הקמח לנהר דונאי. מאידך גיסא ב'תרומת הדשן'¹⁸ דן לגבי חיטים מתולעות, ומתיר לטחון אותן מכמה טעמים. נמצא שאם היה מדובר בחיטים מתולעות, כפי שהוזכר בדברי האחרונים

15. והקמח הותר רק כאשר מקצת החיטים מתולעות; וכן כתב מהרש"ל, ים של שלמה, חולין פ"ג סי' קכה; פרי חדש, יו"ד סי' פד, ס"ק לט.

16. בית יוסף, יו"ד סי' פד; ט"ז, סי' פד ס"ק ז; פר"ח, סי' פד ס"ק.

17. ראה בהקדמת הרב דבליצקי (עמ' 4) שיש לחלק את הגהות שערי דורא לארבעה סוגים: (1) דברי מהר"י טרושיץ; (2) לשונות מספרי הראשונים, כמו ההגהה שלנו שהיא תשובת מהר"ח אור זרוע; (3) הגהות תרומת הדשן; (4) הגהות אחרונים נוספים. ספר ל"ו שערים הוא כל כולו הגהות של תרומת הדשן, ושם הוא מקצר את הנאמר בשערי דורא ובהגהות שערי דורא; ראה בח"ב של מהד' דבליצקי, עמ' שעט-שפב. וראה עוד שם עמ' שפא שמביא את דברי הרמ"א בתורת חטאת שאם תה"ד מצטט מדברי הראשונים בשערי, סימן שכך הוא סובר להלכה.

18. תרומת הדשן, שו"ת סי' קעא.

לעיל, דברי 'תרומת הדשן' סתרי אהדדי. לכן צודק ה'פרי מגדים'¹⁹ שהנוסח הנכון הוא כמובא במקור ב'הגהות שערי דורא' ובל"ו 'שערים', שראבי"ה השליך את **הקמח** המתולע, ודין חיטים מתולעות הוא דין אחר, ובזה דן 'תרומת הדשן' בתשובתו. עוד דן הש"ך²⁰ בסברתו הראשונה של 'תרומת הדשן' להתיר, משום שהתולעים בורחות מחמת קול האפרכסת של הרחיים, והוא דן מה הדין ברחיים שאין להם אפרכסת גדולה. הוא נוטה להתיר גם בלא רעש הרחיים²¹ ובלא הסברה הנ"ל, מכיוון שהתולעים מתבטלות בקמח (וכסברתו האחרונה של 'תרומת הדשן'), והוא כותב שלכן נוטים דברי השלחן ערוך, אך למעשה לכתחילה פוסק שיש להעדיף רחיים עם אפרכסת גדולה על פני רחיים שאינם עושים רעש. ר' עקיבא איגר²² דן בתשובה באותו עניין – האם אפשר לוותר על האפרכסת הגדולה ובכל אופן להתיר את הקמח. הוא מעלה אפשרות להתיר, ולשם כך הוא מתאר מציאות קלה מזו שב'תרומת הדשן' דן בה, ובמציאות זו הוא מציע להתיר בהפסד מרובה גם ללא אפרכסת. באיזו מציאות מדבר ר' עקיבא איגר? הוא מתאר שתי מציאויות: המציאות האחת היא שרוב החיטים אינן מתולעות, וזאת אנחנו יודעים משום שרוב החיטים אינן נקובות, ובמקרה זה בוודאי התולעים בטלות בשישים. המציאות הנוספת שעליה מדבר ר' עקיבא איגר היא שאכן כמעט כל החיטים מתולעות, אלא שרובן אינן נקובות, ונמצא שרוב התולעים נולדו באיביה, בתלוש, ולכן די ברוב היתר כדי להתיר.²³

מכל הנ"ל – ברור שהראשונים והאחרונים דנו במציאות של טחינת חיטים מתולעות מאוד. גם 'תרומת הדשן' בתשובתו מדבר על המציאות שיש תולעים רבים בחיטה לפני הטחינה, עד שהוא מסופק אם תועיל ברירה וכפי שהזכרנו לעיל, וגם ר' עקיבא איגר בתשובתו מבין ש'תרומת הדשן' התייחס לחיטים מתולעות ברמה של רוב, ולכן הוסיף את היתר 'האפרכסת', ואפילו לדברי הש"ך התירו כשהחיטים מתולעות מאוד – אמנם לא ברמה של רוב.

מסקנות

אם בוחנים אנו את המציאות בימינו, ברור שלא 'קרב זה אל זה כל הלילה' למציאות החיטים והקמח כפי שהיא מתוארת בתשובות שהזכרנו לעיל. התהליכים שעוברים החיטה והקמח מתוארים בפירוט ובטוב טעם ודעת במאמרו של הרב דוד אייגנר (להלן). לאור הנ"ל, כל התנאים להיתרו של 'תרומת הדשן' מתקיימים בימינו. החיטה עוברת ברירה ומיון קפדניים מאוד; אין חיטים מנוקבות, וגרעינים שיש בהם חרקים – נזרקים.

19. פמ"ג, יו"ד סי' פד, משבצות זהב ס"ק יח, בשם שו"ת חינוך בית יהודה (הרב יהודה לייב בן חנוך), יו"ד סי' נח.

20. ש"ך, לשו"ע שם, ס"ק מ.

21. וכ"כ פרי חדש, שם.

22. שו"ת ר' עקיבא איגר, יו"ד סי' עז.

23. וזו לשון רע"א שם: 'דמהתורה אמרינן סלק את מינו כאילו אינו ומינו רבה ומבטלו'.

גם טחנות קמח שאינן מבוססות על אבני רחיים כמקובל בעבר, אלא על מערך סכינים שחותכים את גרעיני החיטה, יש שם די רעש, זעזוע ורעידות שהחרקים שבוחרים לברוח יכולים לעשות כן. לפני מילוי השקים הקמח עובר ניפוי, שעדיף על דרישתו של 'תרומת הדשן' בסוף התשובה:

אפס נראה שצריך לרקד הקמח לאור היום כדי לראות יפה אם נפלו בקמח תולעים שמתו מהבל ואבק הקמח.

סיכומם של דברים, ברור שאפשר לצאת מנקודת הנחה שקמח שיוצא מתחנת הקמח הריהו מותר בשימוש, ואין לחשוש שמא נותרו בו חרקים. הבעיה שצריך להתמודד איתה היא תנאי האכסון של הקמח לאחר מכן, כי ייתכן שנותרו ביצים שיכולות בהמשך לבקוע ולהתפתח לזחלים.

